

приступи

Милејџа Аћимовић Ивков

ЗАМКЕ ЧИТАЊА

О књиџама Небојше Васовића, Викторије Радич и Драџана Бошковића

Име и дело Данила Киша нераскидиво су везани за полемику као поступак; као могућност сазнавања и разумевања текста и света. Апелативна и ангажована димензија овога дела, укључив изразиту поетичку самосвест која је у њега уписана, у полемичком рецептивном контексту налазе своје природно исходиште.

Рецепција прозног дела Данила Киша исказивала је, кроз време, велике осцилације. Од оспоравања и негирања до безрезервног прихватања и глорификације. „Случај Киш” постао је парадигма новремене модернизације српске књижевности, као и њеног унутрашњег преиспитивања – тектонског померања поетичко-вредносних приоритета. Поновни увид у књигу *Треба ли сјалићџи Киша*¹ посведочиће са колико жара и којим интензитетом је, у југословенском књижевном и културном простору, вођен диспут око тема које је Кишова литература актуелизовала.

Година у којој се навршило седам деценија од рођења Данила Киша обележена је књиџама чија је интенција, несумњиво, полемичка. Књиџа Небојше Васовића *Лажни цар Шћејан Киш*², која је изашла уочи годишњице, и обимна књиџа Викторије Радич *Данило Киш*³ сто-

¹ Боро Кривокапић, *Треба ли сјалићџи Киша*, „Глобус”, Загреб, 1980. г.

² „Народна књиџа”, Београд, 2004. г.

³ „Форум писаца”, с мађарског превео Марко Чудић, Београд, 2005. г.

је једна према другој у односу дијалектичке (полемичке) комплементарности. Док прва спори нека од најбитнијих вредносних својстава Кишове литературе, као и његово схватање одређених друштвених и културних феномена, укључив и однос према књижевном стваралаштву и књижевној уметности уопште, дотле друга, као да настаје у покушају опоризања навода прве, према Кишовом делу исказује апсолутно дивљење и, томе примерену, високу вредносну оцену. Тако се ове две књиге, у пољу интереса, исказују као два лица исте медаље.

У књизи *Лажни цар Шћейан Киш* Небојша Васовић настојао је да, упирући поглед у књиге фикционалне прозе Данила Киша, покаже како је он мање даровит, оригиналан и убедљив приповедач и романисијер него што се мисли и пише. Потом да је он и вешт „манипулатор”, утолико што је сопствено порекло користио као велики залог у развоју каријере и светског угледа. Укратко, Васовић је Кишу, горљиво и „аргументовано”, настојао да оспори интелектуално-писатељску и људску вредност. Ако би се о литератури и личности Данила Киша судило само по наводима ове Васовићеве негаторске књиге, онда би његово име требало да нестане у ропотарници историје. Међутим, многи бескомпромисни наводи и закључци, као и очигледне, али сувише директно, а и симплификовано дозначене чињенице и „истине”, као део далекосежних констатација, приписаће овој књизи изразиту занимљивост и провокативност. Неће она, разуме се, разорно уздрмати стабилизovanу вредност литературе Данила Киша, њено истакнуто место у растућој спирали књижевности писане на српском језику, али може и хоће подстаћи другачије, непосредније (без митског ореола) гледање на његово стваралаштво.

Књига Викторије Радич *Данило Киш* представља покушај да се монографски, узимајући у обзир целину ауторовог опуса, представи развој једне неупоредиве књижевне каријере. Монолитна једноставност њеног наслова употпуњена је поднасловним обележјем: *живої & дело и бревијар*. Оно указује на амбициозну обухватност истраживачког приступа, као и на перспективу из које се Кишово дело сагледава и самерава. *Живої, литератџура* (како гласи наслов једне приређене књиге Кишових поетичких текстова⁴), тај сложени однос који је амблематично изграђен у Кишовим прозним књигама, Викторији Радич служи као одређено, колико идејно толико и методолошко, истраживачко полазиште. Отуда се Кишов стваралачки развој, у овој монографији, описује од самих почетака. Намери да се дело Данила Киша представи целовито, подразумевајући и његов извантекстовни контекст, тако одговара и *бревијар* – селективни избор текстова самог Киша, као и текстова из рецезије његовог дела. У дводелно графич-

⁴ Приредила Мирјана Миочиновић, „Свјетлост”, Сарајево, 1990. г.

ки устројеној, опсежној, књизи, ти текстови су отиснути на левим страницама, а на десним су ауторски записи и коментари. Покушају потпуније изградње ауторске слике о „случају” Данило Киш, уподобљене су фотографије и ликовни прилози који су, на левим странама, распоређени целом дужином књиге. Међутим, читалац неће моћи а да не примети како је покушај Викторије Радич (који по дефиницији треба да рачуна са објективношћу приказивања), већ од првих страница (у којима је акцентовано Кишово „бекство” из „матичне луке” у Град светлости, односно његово „апатридство”), срастао са мање или више консеквентно спровођеном намером да се Кишов животни и развојни пут, рецепција његовог дела у матичној средини, као и последице које је она произвела, прикажу сасвим тенденциозно.

Наиме, поред целовитости приступа, обиља реактуелизованих чињеница, подстицајних увида и, сасвим одређених, полемичких коментара, ова књига Викторије Радич, поступно и систематично, доводи у негодговарајући контекст и тенденциозно (па и погрешно) тумачи и представља бројне чињенице и односе који су директно и индиректно везани за личност и дело Данила Киша. Посебно оне чињенице које не долазе из уско текстовне сфере, већ образују ауру у којој су дејствено помешани чиниоци из области: поетике, етике, политике... Тако да се коментари и закључци Викторије Радич, без обзира на њену видну „дубоку оданост” личности и делу Данила Киша, не могу прихватити без додатне критичке (херменеутичке) провере. Једнако колико се подстицајни увиди, описи, тумачења и коментари, као последица ауторове аналитичке усредсређености на пишчев текст, чак и када су еклектички преузети или преименовани, чине оним делом књиге који легитимнише њен истраживачки профил. И око којих не треба додатно расправљати. Такви су они ауторови остврти и увиди у којима је видан напор да се проницљивим уопштавањем истакну неке битне градивне јединице које Кишову прозу чине особеном, непоновљивом и несводивом, естетском чињеницом. Од ауторовог указивања на Кишово рано прозно дело *Југа*, као нуклеус породичног циклуса (*Породичног ширкуса*), преко увиђања да „Према искуству Данила Киша, црпеном из докумената и књижевно обликованом, *homo ludens* је постојао у свету Гулага и играо своје игре, које је уместо наивне животне радости и фиктивног смисла живота водила наивна мржња и жеља да се бесмисленом убијању да смисао” (279) и увиђања метафизичког слоја приповетке „Нож са дршком од ружиног дрвета”, у којој Киш ангажовано и „визионарски” стреми избављању „људске смрти из безначајног бескраја пустог ништавила” (287), до констатације да тек у *Енциклопедији мртвих* женски ликови „постају истински партнери мушких јунака” (377). Таквих особених херменеутичких прилога има дуж целе ове књиге.

Међутим, широко постављена и, изгледа, унапред подешена једнообразна оптика кроз коју се посматра Кишово дело, у овом тексту Викторије Радич, имала је за последицу редуccionистичко, чак искључиво представљање одређених, селективно издвојених, чињеница. А то појединачно „представљање” или је сувише тенденциозно, или није сасвим примерено и тачно. У сваком случају није у сагласности са чињеницама, са истином. Пођимо у летимичном навођењу, од ироничног истицања податка, којим започиње књига, да је Данила Киша „сахранио један од најрадикалнијих српских православних попова уз помпезни црквени ритуал” (5), (на другом месту (427) тај „ритуал” именован је, потпуно погрешно, као „старословенски”), до констатације у завршници књиге да је, „узгред буди речено” (425) Киш 1989. г. примљен за дописног члана САНУ, која је, по сазнању и тумачењу Викторије Радич, „не заборавимо, заиста преузела улогу иницијатора у потоњим догађајима, који су убрзо прерасли у историјске геноциде и масовна убиства” (429). Јасна је ауторова намера да се проблематизује па, унеколико, и оспори припадност Данила Киша српској историји и култури. „Данила Киша сматрају перјаницом српске књижевности, иако је он за самог себе говорио да је *последњи југословенски писац*.” (14)

Данило Киш је, наведимо његове речи, на српском језику „писао и сањао” и он је, дакле, писац српскога језика. То му је матична култура, њој трајно припада. Распадом велике државе, као некада средњоевропске монархије, писци нису остали југословенски или аустроугарски, него су остали оно што јесу: писци матерњег језика. Уопште, схватања и тумачења „идентитета” Данила Киша, како их је у назнакама изложила Викторија Радич у својој књизи, на извештајан начин релативизују познате чињенице, замагљују их. „Идентитет Данила Киша”, каже Викторија Радич, „не може се изразити једном једином речју” (18), док се „једном једином речју” могу именовати, дефинисати, етикетирати многе друге чињенице и појаве, како оне које чине Кишову биографију, тако и оне које су везане за његово књижевно и јавно деловање. Ту аутор ове монографије нема двојбе. Киша је повредио српски и београдски културни и политички миље (а кога није?) те је он морао да „бежи” (исто аутор тврди и за Мирка Ковача), због тога српска култура и држава не заслужују Данила Киша. То зна Викторија Радич, али то не зна Данило Киш. Због тога она за Кишова „развишања из 1959. године о повратку кући и налажењу дома”, арбитрарно тврди „да је жив данас сигурно не би написао”. А потом пацке дели и мртвome писцу: „Залуд му почасни гроб у Београду (...)” (15)

Да је, и колико је, Викторија Радич добар, а непотребан, адвокат Данила Киша сведоче и редови са 229. странице. Додатно појачавајући једну Кишову тврдњу: „*Не усуђујем се да измишљам*, рекао је Киш у једном интервјуу 1973. године”, и то тако интонирано као да је писац

жив, па му предстоји будућност: „и одиста измишљање никада није било, нити ће му бити блиско”. Или: „ Киш је имао способност одушевљавања добрим делима.” (245) Мало је вероватно да је овде само посреди стилско исклизуће, каквих иначе у књизи има, или преводилачки пропуст. Сувише је таквих „проблематичних” места да би се и ово сматрало случајном, успутном стилско-синтаксичком омашком.

Нејасних дефиниција има посвуда. Тумачећи приповетку *Гробница за Бориса Давидовича* аутор апострофира њено „Тематско и атмосферско јединство” (359) – ми читамо како је написано. Док у *Енциклопедији мртвих* аутор „осећа” „тај невиђени естетски квалитет” (351). Заборављајући да се у тумачењу књижевног дела мало шта „осећа”, а да се „квалитет” прецизно именује, као и да никада није „невиђен”. Контрадикторности такође иду од руке писцу ове монографије. Пишући о *Енциклопедији мртвих* аутор објашњава и изриче тврдњу: „Није тајна да је М., којој је ова новела посвећена, заправо Мирјана Миочиновић, која је неких двадесет година била супруга Данила Киша, а то је заправо остала и после развода.” Познато је колико је година Мирјана Миочиновић била у браку са Данилом Кишом. А како је после „развода” она „остала” његова супруга, аутор није дао објашњење. Као што је пренебрегла наводе из Кишовог тестамена и јетко иронисала о Кишовој сахрани, тако је Викторија Радич, пишући и Кишову биографију, пропустила да прецизно наведе чињенице везане за његов законити однос са Мирјаном Миочиновић. Како се поиграла са биографским чињеницама, тако је учинила и са онима које долазе из сфере *licentia poetica*.

Описујући настанак стварносне, „мрачне” прозе крајем шесте и почетком седме деценије прошлог века као последицу политичких ломова (211), уз помињање Драгослава Михаиловића као најистакнутијег представника и, на другом месту у књизи, као представника естетике коју аутор не прихвата и не одобрава, Викторија Радич Кишову разлику „у односу на стварносне књижевнике” види у његовој „опчињености питањем форме”. То га, закључује она, разликује не само од писаца стварносне прозе, већ и од писаца сопствене генерације и чини га „усамљеним у књижевном животу” (215). А управо је питање форме (треба читати текстове Љубише Јеремића) оно што диференцира писце стварносне прозе у времену њеног зачињања и развоја. Дозначавајући колико су искуствени постицаји (живот) били важни Данилу Кишу за обликовање властитог фикционалног света (литература), Викторија Радич каже: „Ономе што није прошло кроз њега, као оловна прашина кроз плућа рудара”, писац није придавао велики значај. Везаност, сраслост живота и књижевности тако је постала „темељ његове поетике” (415). То је, једнако, и темељ поетике Драгослава Михаиловића, писца, по тумачењу и вредновању Викторије Радич, дијаметрално супротног Данилу Кишу.

То јединство разлике, мимо тумачења Викторије Радич, Киша заправо приближава његовим писцима савременицима. Тако његово дело постаје само диференцирана чињеница у еволутивном развоју српске књижевности и својим постојањем и вредносним статусом, заправо, подстиче и обликује њен еминентно модернички смер. Због тога бројне недоречене и нејасне мисли, опсервације, закључци (реченице) које је у својој монографски амбициозно замишљеној књизи исписала Викторија Радич морају да доживе значењски и стилски ретуш. Да се не би десило да о личности и делу једног од најистакнутијих писаца на српском језику сведочи књига чија замисао о ретроспективном сагледавању Кишовог дела, помножена покушајем исписивања његове биографије, поред бројних вредности, храмље због наглашеног моноперспективизма – сагледавања из идеолошке визуре – труд Викторије Радич мора бити оглашен као не у свему и до краја тачан, прецизан, прихватљив. Од непрецизних дефиниција и колоквијалног стила: „Па ипак, он није допуштао да му у књижевна дела уђе запах јавног живота, па је у овом и само у овом смислу оно заиста ’херметично’” (219), до неуверљивих аналогија: Киш – Атила Јожеф (73), Станислав Винавер – Фриђеш Каренти (327), поготово оних у које су уведени моменти новије политичке историје. Тако, пишући о Кишовом роману *Мансарда* Викторија Радич са плана описивања јунаковог говора, немотивисано прелази на план аналогије са савременим дешавањима: „Протокол мајстор говори врло разумљиво и јасно, говори народњачким тоном којег се народњачки политичари никада нису стидели, и којим ће ускоро Милошевић, Шешел и други освојити народне масе” (417). Јасно је да је овде Кишово дело само повод за пасквил о нечему што нема нарочите везе са њим. То ову књигу, једним делом, чини памфлетском. И тако се постиже супротно од „жељеног”. Жеља за реактуелизацијом и поновном, некритичком, афирмацијом Кишовог дела и његових поетичких схватања и налога, у неспретној интерпретацији Викторије Радич, много више од једног пута, прераста у своју супротност. Ево примера: „Киш, поред осталог, гадећи се масног (и помало разметљивог) народњаштва и примитивизма српског ’писца мудроње’ и не желећи да подилази читалачком хоризонту очекивања што га је захтевао сирови реализам, остао веран идеалу префињене литературе” (423) – као да „префињена литература” није, и не може бити, настањена у делима реалистичке провенијенције.

Утисак о непостојању или недоследном спровођењу иницијалног (*живої & дело*) методолошког обрасца у овој књизи може да заваара. Њена „методичност” наводи се, једним делом, и у делимичној, а консеквентно спровођеној, замени теза и идеолошким наглашавању ванкњижевних чињеница. То је довело до умањења вредности (компетентности, поузданости) евентуалне намере да ово буде популарно написана

сума Кишовог животног и стваралачког пута. Прва и најважнија књига о Данилу Кишу за почетнике. Пошто је „кишолози” већ не могу у потпуности прихватити, уза сву феноменолошку занимљивост и провокативност – остаје читања из угла другог језичког и културног контекста, као и читања из „женског” угла. Угао је само „угао”. Он може да се промени, а чињенице не могу. Драг ми је, дакле, Платон, али ми је истина дража – штоно рече, мудри Стагираинин. Она не сме да се за таји. А у овој књизи истина је, небригом, незнањем, или недобром намером, једним делом, ипак, изневерена.

*

Уочивши да се дело Данила Киша „отвара као поетички, приповедно и идејно хетерогено, дело сложене структуре и умножених дискурса” Драган Бошковић (1970), у студији *Иследник, сведок, прича*, у центар свог аналитичког бављења поставио је „истражни процес” као једну од главних конституенти Кишове прозе. Опредељен да протумачи дело једног од најистакнутијих прозних писаца српске књижевности у другој половини двадесетог века, Бошковић је изабрао да га сагледа из сасвим посебне перспективе.

Упућујући се у „херменеутичку истрагу Кишових текстова” он је, на почетку, нагласио како су се истраживања Кишовог дела до сада бавила проблемима форме и поетике; оним чињеницама које су, често, биле у фокусу пажње пишчевих аутопоетичких исказа и текстова. Док се он у свом аналитичком приступу усредредио на приповедне технике, поетичке налоге и идејне слојеве који, по његовом разумевању и тумачењу, образују аутономну област *испирате* – чиме легитимизу посебност и научно-методолошку основаност свог приступа. Његово описивање Кишових приповедних поступака изведено је на више различитих планова и то: на плану романескног света, референцијалном плану, плану приповедања, метаприповедног испитивања и на поетичком плану.

Пратећи генезу истражног дијалога и посебно истичући његово радикално просветителско преобликовање, тако што је учесник/противник у разговору постајао „предмет” на кога се ваља устремити и, у том поступку, инверзију садржаја хуманитета, Драган Бошковић је назнаке истражног поступка, најпре, описао у Кишовим раним радовима: *Мансарда*, *Рани Јаги*, *Псалам 44*. Да би своју аналитичку оптику и компетенцију изоштрио/демонстрирао на примерима Кишових романа: *Пешчаник* и *Гробница за Бориса Давидовича*.

Да је његово тумачење не само теоријско-методолошки основано већ и бројним сегментима ново и иновативно, показује и минуциозност у аналитичком описивању Кишовог романа *Пешчаник*. Демон-

стрирајући у свом приступу наслеђе дериђијанске стратегије, Драган Бошковић уочио је како је и за тај Кишов роман: „пресудна непостојаност, игра, померање значења, док се тематска, симболичка и хронолошка целовитост и конституент досежу кроз дисконтинуирано и фрагментарно”. Такав приступ посебно се показао плодотворним у откривању и описивању ешеровско-борхесовске поетике огледања у *Пеишчанику*. Откривајући тако једну битну поетичку димензију овог романа, Бошковић је закључно констатовао да је: „*Пеишчаник* роман умножених планова, инверзних перспектива, вртоглавих наративних окрета, контраста и понављања”, због чега је, заправо, његова поетика ешеровска.

Поузданост и усредсређеност његовог тумачења посебно је уочљива у делу студије у коме Бошковић прецизно указује на „хронолошки парадокс” у писму јунака Едуарда Сама својој сестри Олги. Ослањајући се на овакво прецизно тумачење Кишовог романа, његов читалац може лако да уочи како се све у том роману не „збива” само за цигло једну ноћ. Већ да на временском плану овог мозаично устројеног, атрадиционалног романа постоје извесна померања/одступања. Овакви одсечци Бошковићеве студије поуздано указују на његову ванредну аналитичку усредсређеност и амбицију да се рецепцији Кишовог дела његово тумачење прикључи као једно од поузданијих – усредоточено на битне, а недовољно аналитички осветљене чињенице његовог стваралачког поступка.

Као и у *Пеишчанику* и у *Гробници за Бориса Давидовича*, делу око кога, за овог тумача, нема жанровских недоумица – реч је о роману, Бошковић уочава изван парадокс. Он уочава чињеницу да је у *Гробници*, у неколико наврата, Киш приступио употреби позитивистичке перспективе. Међутим, репрезентативни део анализе овог Кишовог остварења чини Бошковићево тумачење његових „приповедних маски”. Уз њихову припомоћ приповедач постаје интерпретатор, историограф, архивар, биограф, иследник. Тако Бошковић долази до сазнања да је ово Кишово дело обележено митском парадигмом. Установивши да је ислеђивање, заправо, ритуал и да је он „онтолошка и идеолошка метафора овог романа”, до које се, у суженом идеолошко-политичком простору, дошло инверзијом његове религиозне димензије, Драган Бошковић закључио је да је „детерминизам” релација која је иманентна свету *Гробнице*. Због чега тај роман нема издиференциране ликове, него јунаке који делују по унапред познатој матрици. Тако, у Бошковићевој егзегези овог дела Данила Киша, идеолошки ритуали обликују „театарску структуру стварности”. Томе треба додати и анализирање педагошке интенције овог романа, као и Бошковићево аргументовано указивање на чињеницу да појединачни делови књиге (приче) имају преобликовану структуру. Због чега се оне,

у њеном наративном комплексу, конституишу као алегорије и параболе. И у томе се налази један од Бошковићевих одличних увида. А он се односи на симболички кодиране приче у којима повлашћен статус, у Кишовој прози, стичу: пси, боје, наочари...

Такав поступак уредовао је оно „вртоглаво кретање симбола, значења, смисла” у појединим прозним делима Данила Киша – поредак који је, нема сумње, определио и овог тумача да у неколико изванредних опажања демонстрира своје компетентно, амбициозно и херменеутички издвојено читање. Тако да вредност ове студије, чији предмет истраживања, истина, није еминентно књижевно-научни, происходи из посебности приступа, методичности излагања и извесног, што није недостатак, местимично слободнијег (есејистичког) обликовања исказа. То, свакако, може допринети употребљивости ове занимљиве и провокативне књиге и ван оних рецепцијских кругова које уобичајено зовемо академским.

Ова студија Драгана Бошковића јесте потребан, методичан и усредсређен, аналитички допринос тумачењу дела једног од најбољих нововремених прозних писаца на српском језику. Тако се преиспитује и превреднује традиција и, сходно хоризонту доба, прилаже властити издвојени читалачко-аналитички допринос.